

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

**ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ԱՊԱՑՈՒՑՄԱՆ ՊԱՐՏԱՎԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Սերգեյ ՄԵՂՐՅԱՆ

*ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության
ամբիոնի վարիչ, իրավ. գիտ. թեկն., դոցենտ*

Դատական ապացուցումը ճիշտ կազմակերպելու, ապացուցողական նյութի լրիվությունը, վարույթի ուղղվածությունն ու կանոնավոր ընթացքն ապահովելու համար կարևոր է այն հարցը, թե ով պետք է վկայակոչի գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները, ով պետք է դատարանին ներկայացնի որոնվող փաստերի առկայությունը կամ բացակայությունը հաստատող փաստական տվյալներ, այսինքն՝ այն հարցը, թե դատավարության մասնակիցներից ում վրա է ընկնում ապացուցման ծանրությունը (լատիներեն «onus probandi» եզրույթից, որը թարգմանաբար նշանակում է «ապացուցման բեռ»):

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությունը պարտավորեցնում է դատարանին կողմերի հետ քննարկել և նրանց պահանջների ու առարկությունների հիման վրա որոշել գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող ապացուցման ենթակա փաստերի շրջանակը (ապացուցման առարկան), որից հետո օրենքով սահմանված կանոններով նրանց միջև բաշխել ապացուցման պարտականությունը և սահմանել ապացույցներ ներկայացնելու ժամկետները (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 2, ՔԴՕ 149՝ հոդվ., մաս 2, կետ 5): Միաժամանակ օրենքը սահմանում է, որ գործին մասնակցող յուրաքանչյուր անձ պետք է ապացուցի իր վկայակոչած փաստերը (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 1):

Շարադրված իրավադրույթների բովանդակությունից ուղղակիորեն բխում է, որ ՔԴՕ 47-րդ հոդվածում սահմանված ապացուցման միջոցներով իր պահանջների և առարկությունների հիմքում ընկած հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունն ապացուցելու ծանրությունը՝ ապացուցման բեռը, օրենսդրի կողմից դիտվում է որպես գործին մասնակցող անձի պարտականություն:

Ինչպես ցանկացած սուբյեկտիվ պարտականություն, ապացուցման պարտականությունը ևս ունի իր բովանդակությունը: Քաղաքացիական դատավարական գրականության մեջ համոզիչ կերպով հիմնավորվում է այն տեսակետը, որ ապացուցման պարտականությունն ունի փոխկապակցված, սակայն միևնույն ժամանակ բովանդակային առումով և նշանակությամբ ոչ համարժեք երկու տարր՝

1) *Պահանջների կամ առարկությունների հիմքում որոշակի փաստական հանգամանքներ դնելու պարտականություն (հաստատման ծանրություն)*, որը դիտարկվում է որպես պահանջները և առարկությունները փաստերով հիմնավորելու, այլ կերպ ասած՝ հայցի, դրա դեմ բերվող առարկությունների և վերջիններիս դեմ բերվող նկատառումների հիմքում որոշակի փաստական հանգամանքներ դնելու և օրենքով սահմանված ձևով դրանք դատարանին ներկայացնելու անհրաժեշտություն:

2) *Ապացույցները ներկայացնելու պարտականություն (բացահայտման ծանրություն)*, որը դիտվում է գործին մասնակցող անձի կողմից որպես պահանջի կամ առարկության հիմք վկայակոչված կամ ներկայացված պահանջի կամ առարկության հիմքում դատարանի նախաձեռնությամբ

դրված փաստական հանգամանքները հաստատող ապացույցները դատարանին և գործին մասնակցող մյուս անձանց ներկայացնելու անհրաժեշտությունը:

Պահանջների կամ առարկությունների հիմքում որոշակի փաստական հանգամանքներ դնելու պարտականություն: Հաստատման ծանրությունն ապացույցները բացահայտելու, դրանք ներկայացնելու պարտականությունից սահմանազատելու անհրաժեշտությունը բխում է այն իրողությունից, որ որոնվող փաստերը վկայակոչելը, դրանք հաստատող ապացույցների մասին հայտարարելը և վերջիններս դատարան ներկայացնելը տարբեր գործողություններ են: Դատական ապացուցումն առաջին հերթին ենթադրում է ոչ թե որոշակի թեզիսի հիմնավորում, այլ դրա առաջադրում:

Քննարկվող պարտականության գոյության մասին կարելի է եզրակացություն անել ՔԴՕ-ի 48, 87, 95 և մի շարք այլ հոդվածների առանձին դրույթների վերլուծության հիման վրա:

ՔԴՕ 87-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետը հայցով դատարան դիմող սուբյեկտներին պարտավորեցնում է հայցադիմումում նշել այն հանգամանքները, որոնց վրա հիմնվում են հայցապահանջները: Քանի որ և՛ հակընդդեմ հայցը, և՛ վեճի առարկայի նկատմամբ ինքնուրույն պահանջներ ներկայացնելով անձի հայցը ներկայացվում են հայց հարուցելու ընդհանուր կանոններով, նշված պահանջը տարածվում է նաև դրանց վրա: Դեռ ավելին, ՔԴՕ 96-րդ հոդվածի բովանդակությունից բխում է, որ հակընդդեմ հայցով հայցվորը (սկզբնական պատասխանողը), բացի իր հայցապահանջների հիմքում դրված հանգամանքները վկայակոչելուց, գործնականում պետք է նշի նաև հանգամանքներ, որոնք վկայում են այն մասին, որ հակընդդեմ պահանջն ուղղված է սկզբնական պահանջի հաշվանցմանը կամ հակընդդեմ հայցի բավարարումը լրիվ կամ մասամբ կհանգեցնի սկզբնական հայցի մերժման,

կամ հակընդդեմ և սկզբնական հայցերի միջև առկա է փոխադարձ կապ, ու դրանց համատեղ քննությունը կարող է ապահովել վեճի առավել արագ և ճիշտ լուծում:

Դատավարական օրենսդրությունը հաստատման ծանրություն է դնում նաև պատասխանողի վրա (ընդ որում՝ և՛ սկզբնական, և՛ հակընդդեմ, և՛ երրորդ անձի հայցով):

Գործող ՔԴՕ-ն հայցադիմումի պատասխան ներկայացնելը դիտում է որպես պատասխանողի պարտականություն, որի չկատարումը դատարանը կարող է գնահատել որպես պատասխանողի կողմից հայցվորի վկայակոչած փաստերի ընդունում (ՔԴՕ 95 հոդվ., մասեր 1, 5): Պատասխանողը պարտավոր է հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշումը ստանալուց հետո՝ երկշաբաթյա ժամկետում, դատարան ուղարկել հայցադիմումի պատասխան: Օրենքը սահմանում է, որ հայցադիմումի պատասխանը, ի թիվս այլ տեղեկությունների, պետք է պարունակի հայցում ներկայացված յուրաքանչյուր պահանջն ընդունելու կամ դրա դեմ մասնակի կամ ամբողջությամբ առարկելու մասին պատասխանողի դիրքորոշումը: Վերջին դեպքում պատասխանում պետք է անդրադարձ կատարվի հայցի հիմքում ընկած այն փաստերին, որոնք պատասխանողը չի ընդունում, ինչպես նաև պետք է նշվեն այն փաստերը, որոնք ընկած են առարկությունների հիմքում (ՔԴՕ 95 հոդվ., մաս 2):

Ինչպես հայտնի է, գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում հայցվորը հայցադիմումի լրացում ներկայացնելու միջոցով կարող է փոփոխել հայցի առարկան կամ հիմքը (ՔԴՕ 32, 149⁷ հոդվ.): Բնականաբար, հայցի հիմքի փոփոխությունը ենթադրում է հայցադիմում ներկայացնելու պահին հայցապահանջների հիմքում դրված որոշակի հանգամանքների փոփոխություն նոր հանգամանքներով, և եթե դատարանն այդպիսի փոփոխությունը թույլատրելի է համարում, հայցադիմումի լրացումը ՔԴՕ 93-րդ հոդվածով սահման-

ՔԱՂԱՔԱՑԻՎԱՆ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

ված կարգով ուղարկվում է պատասխանողին, որն էլ, իր հերթին, այն ստանալուց հետո պարտավոր է ՔԴՕ 95-րդ հոդվածով սահմանված կարգով և ժամկետներում դատարան ներկայացնել դրա վերաբերյալ իր պատասխանը: Ակնհայտ է, որ և՛ հայցադիմում լրացնելիս, և՛ դրա դեմ առարկություններ ներկայացնելիս օրենքը պարտավորեցնում է գործին մասնակցող անձանց՝ նշված դատավարական փաստաթղթերում վկայակոչել այն փաստական հանգամանքները, որոնք ընկած են իրենց դիրքորոշման հիմքում:

ՔԴՕ 28-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետը գործին մասնակցող անձանց վերապահում է դատավարության այլ մասնակիցների փաստարկների (այդ թվում՝ առարկությունների) դեմ առարկելու իրավունք: Ընդ որում, անձը կարող է առարկել պահանջի կամ դրա դեմ ներկայացված առարկության դեմ՝ դրա հիմքում դրված հանգամանքները ինչպես պարզապես ժխտելու (պարզ կամ փաստերով չհիմնավորված առարկություն), այնպես էլ որոշակի հանգամանքներ վկայակոչելով (որակյալ կամ փաստերով հիմնավորված առարկություն):

Պարզ առարկությունը (ժխտումը) կարող է ներկայացվել առաջին ատյանի դատարանում գործը դատաքննության նախապատրաստելու կամ դատաքննության ընթացքում: Ինչ վերաբերում է այդպիսի առարկություններին, որոնց հիմքում դրվում են որոշակի փաստական հանգամանքներ, ապա ՔԴՕ-ի վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ դրանք գործնականում կարող են ներկայացվել բացառապես գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլերում՝ մինչև դատարանում գործի դատաքննությունը սկսելը: Նման եզրակացությունը բխում է հետևյալ դրույթների համակարգային վերլուծությունից՝

- «Գործին մասնակցող յուրաքանչյուր

անձ մինչև դատաքննությունը սկսվելը պարտավոր է գործին մասնակցող մյուս անձանց առջև բացահայտել տվյալ պահին իրեն հայտնի այն ապացույցները, որոնց վրա նա հղում է կատարում որպես իր պահանջների և առարկությունների ապացուցման հիմք, եթե այլ բան նախատեսված չէ սույն օրենսգրքով» (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 4).

- «Գործին մասնակցող անձինք իրավունք ունեն հղում կատարելու միայն այն ապացույցների նկատմամբ, որոնց հետ գործին մասնակցող մյուս անձինք սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով ծանոթացել են նախօրոք» (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 5).

- «Դատաքննությունն սկսվելուց հետո գործին մասնակցող անձի ներկայացրած լրացուցիչ ապացույցներն ընդունում է դատարանը, եթե դրանք ներկայացնողը հիմնավորում է մինչև դատաքննությունը սկսվելը նման ապացույցի ներկայացման անհնարինությունը՝ իրենից անկախ պատճառներով» (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 8):

Ակնհայտ է, որ պահանջների և առարկությունների հիմքում որոշակի փաստական հանգամանքներ դնելը և դրանք դատարանին ներկայացնելը բավարար չեն համապատասխան հանգամանքի գոյությունը հաստատելու համար: Տվյալ հանգամանքի ապացուցման համար կողմը դատարանին պետք է ներկայացնի նաև այն հաստատող ապացույցներ: Իսկ քանի որ վերը նշված կանոններն ընդհանուր առմամբ բացառում են գործը դատաքննության նախապատրաստելու ընթացքում չներկայացված ապացույցների ընդունումը դատարանի կողմից և դրանց հետագոտումը դատական միտում, գործի դատաքննության ընթացքում նոր հանգամանքներ վկայակոչելը գործնականում իմաստազրկվում է: Բացի դրանից, վերը նշված կանոնները, որոնք, փաստորեն, վերաբերում են մինչև դատաքննությունն ապացույցների բացահայտմանը, ըստ էության ուղղակիորեն արգելում են մինչև դատաքննությունը չբացահայտված ապացու-

ցողական փաստերը դատական նիստում վկայակոչելը: Ինչպես նշվել է, ապացուցողական փաստերը հաստատվելուց հետո հանդես են գալիս որպես գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող իրավաբանական փաստերի հաստատման միջոց (ապացույց):

Վերը շարադրվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ քաղաքացիական դատավարական օրենսդրությունը գործին մասնակցող անձանց պարտավորեցնում է սահմանված ձևով, կարգով և ժամկետներում իրենց պահանջները և առարկությունները հիմնավորել որոշակի փաստական հանգամանքներով, այլ կերպ ասած՝ նրանց վրա դնում է հաստատման ծանրություն:

Միաժամանակ պետք է նկատի ունենալ, որ գործող օրենսդրությունը պահանջների և առարկությունների հիմքերը վկայակոչելու պարտականությանը չի տալիս այն բովանդակությունը և նշանակությունը, որն ընդունված է մրցակցային դատավարության անգլո-ամերիկյան «մաքուր» մոդելի շրջանակներում: Անգլո-ամերիկյան համակարգում ապացուցման առարկան ուրվագծվում է դատարանից անկախ՝ բացառապես կողմերի պահանջների և առարկությունների հիման վրա: Դատարանը պարտավոր է վեճը լուծել բացառապես կողմերի վկայակոչած փաստական հանգամանքների հիման վրա: Եթե վիճող կողմը սխալ է կողմնորոշվում իր պահանջների կամ առարկությունների հիմքում որոշակի հանգամանքներ դնելիս և դրանք դատարանին ներկայացնելիս, ինքն էլ կրում է դրա անբարենպաստ հետևանքների ռիսկը: ԱՄՆ-ում և Անգլիայում դատարանն իրավունք չունի կողմերի ուշադրությունը հրավիրել իրավական նորմերով արժևորող հանգամանքներին և իր նախաձեռնությամբ դրանք ներառել ապացուցման ենթակա հանգամանքների կազմում: Այստեղ դատարանն ապացուցմանն օժանդակող գործառույթներ չի իրականացնում⁴:

ՀՀ գործող օրենսդրությունը, հաստատ-

ման ծանրությունը կողմերի վրա դնելով հանդերձ, սահմանում է «մեղմ» պահանջներ⁵, որոնցում արտացոլվում է օրինականության սկզբունքի գերակայությունը մրցակցության նկատմամբ: Ինչպես նշվել է, գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող ապացուցման ենթակա փաստերը Հայաստանի քաղաքացիական դատավարությունում որոշում է դատարանը՝ գործին մասնակցող անձանց պահանջների և առարկությունների հիման վրա և ղեկավարվելով կիրառման ենթակա իրավական նորմերի բովանդակությամբ: Դատարանն ապացուցման առարկան որոշելիս չի կարող սահմանափակվել գործին մասնակցող անձանց ներկայացրած փաստերով և իր նախաձեռնությամբ դրա մեջ պետք է մտցնի նաև գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող այլ փաստեր: Նման իրավակարգավորումը, որը հատուկ է խառը մրցակցային դատավարություն ունեցող զրեթե բոլոր երկրների դատական համակարգերին, հիմնականում պայմանավորված է դատարանի օժանդակող գործառույթներով: Վերջիններիս օրենսդրական ամրագրումն օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է իրավագիտակցության ոչ բարձր մակարդակի, բնակչության սոցիալական որոշակի խավերի անվճարունակության և քաղաքացիական գործերով անճար իրավաբանական օգնություն ստանալու հնարավորության բացակայության պայմաններում քաղաքացիների և կազմակերպությունների իրավունքների պաշտպանության համար:

Ապացուցման առարկան որոշելու դատարանի պարտականության ամրագրումը չի նշանակում, որ օրենքը դատարանի վրա ևս դնում է հաստատման ծանրություն⁶: Դատարանը, ըստ գործող օրենսդրության, ապացուցելու պարտականություն չի կրում: Իրավակիրառ պրակտիկայում արտահայտված այն կարծիքը, որ ապացուցման առարկայի մեջ որոշակի հանգամանքներ մտցնելով կամ կողմի վկայակոչած հանգամանքները գործի լուծման հա-

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

մար նշանակություն ունեցող հանգամանքների շրջանակից հանելով՝ դատարանը խախտում է մրցակցության սկզբունքը՝ ըստ էության իրականացնելով կողմի գործառույթ,⁸ հիմնավորված չի թվում: Դատարանի իրավասությունը և գործին մասնակցող անձի ապացուցման պարտականությունը (ավելի կոնկրետ՝ հաստատման ծանրությունը) պետք է դիտարկել տարբեր հարթություններում: Ապացուցման առարկան որոշելիս դատարանն իրականացնում է օրենսդրությամբ իր առջև դրված խնդիրները՝ ուրվագծելու այն փաստական հանգամանքների շրջանակը, որոնք գործն ըստ էության լուծելու համար ունեն էական նշանակություն, թույլատրելիության և վերաբերելիության կանոններից ելնելով՝ կանխորոշելու դատաքննության սահմանները և բացառելու գործի քննության ընթացքում ավելորդ հանգամանքներ և ապացույցներ հետազոտելու անհրաժեշտությունը: Գործին մասնակցող անձինք էլ հետապնդում են իրենց նպատակները, որոնք դատավարության ընդհանուր խնդիրների և նպատակների հետ կարող են չհամընկնել:

Ուշագրավ է, որ, ամրագրելով ապացուցման պարտականությունը գործին մասնակցող անձանց միջև բաշխելու կանոնները, օրենսդիրը ՔԴՕ-ի 48-րդ և 149⁸ հոդվածներում նկատի է ունեցել ոչ թե պահանջների կամ առարկությունների հիմքում որոշակի փաստական հանգամանքներ դնելու և դրանք դատարանին ներկայացնելու պարտականությունը (հաստատման ծանրությունը), այլ ապացույցները ներկայացնելու պարտականությունը (բացահայտման ծանրությունը), որն ունի ինքնուրույն բովանդակություն և նշանակություն: ՔԴՕ 149⁸ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետի համաձայն՝ դատարանը կողմերի հետ քննարկում է ապացուցում պահանջող փաստերի շրջանակը և ապացուցման

պարտականության բաշխման կանոններին համապատասխան՝ կողմերի միջև բաշխում է ապացուցման պարտականությունը, ինչպես նաև սահմանում է ապացույցներ ներկայացնելու ժամկետները: Յետևում է, որ պահանջների կամ առարկությունների հիմքում որոշակի փաստական հանգամանքներ դնելու, դրանք բացահայտելու և դատարանին ներկայացնելու պարտականությունը, ընդհանուր կանոնի համաձայն, կատարվում է մինչև ապացուցման առարկան դատարանի կողմից որոշելը:

Ապացույցները ներկայացնելու (բացահայտելու) պարտականություն: Ապացույցները ներկայացնելը գործին մասնակցող անձանց գործառույթն է: ՔԴՕ 49 հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ապացույցները ներկայացնելու պարտականությունը կրում են բացառապես գործին մասնակցող անձինք:

Քանի որ ապացուցման ողջ պարտականությունը գործող օրենսդրությունը դնում է գործին մասնակցող անձանց վրա, իսկ դատարանն օբյեկտիվ ճշմարտությունը բացահայտելու պարտականություն չի կրում, կարելի է եզրակացնել, որ վերջինս իր նախաձեռնությամբ ապացույցներ ձեռք բերելու իրավունք չունի⁹: Մրցակցային դատավարության պայմաններում դատարանը կարող է իրականացնել բացառապես մրցակցությանն օժանդակող, այն երաշխավորող գործառույթներ¹⁰: Մասնավորապես՝ ըստ ՔԴՕ 49-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ դատարանն իրավասու է գործին մասնակցող անձի միջնորդությամբ անհրաժեշտ ապացույցն իր որոշմամբ պահանջել գործին մասնակցող կամ չմասնակցող այլ անձից, որի մոտ այն գտնվում է, եթե միջնորդող կողմը միջնորդության շրջանակներում հիմնավորի տվյալ ապացույցն ինքնուրույն ձեռք բերելու անհնարինությունը: Բացի այդ, կողմերի միջնորդությամբ, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում նաև իր նախաձեռնությամբ դատարանը լուծում է փորձաքննություն նշանակելու, դատական նիստին փորձագետներ, վկաներ կան-

չելու, թարգմանիչ նշանակելու, տեղում իրեղեն և գրավոր ապացույցներն ուսումնասիրելու հարցերը (ՔԴՕ 149⁸ հոդվ., մաս 1, կետ 6):

Ռ. Գ. Պետրոսյանի կարծիքով, որի հետ համամիտ ենք նաև մենք, օրինականության ապահովման շահերից ելնելով և հաշվի առնելով դատավարության կողմերի իրավագիտակցության (նաև՝ օրենքների իրազեկ լինելու), ներկայացուցիչ ունենալու նրանց նյութական հնարավորությունների, փաստաբանական ծառայության ներկա մակարդակը, մրցակցության սկզբունքն իրացնելու հարցում դատարանին նման օժանդակող դեր վերապահելն օբյեկտիվորեն հիմնավորված են¹¹:

Գործնական կարևոր նշանակություն ունի ապացույցները ներկայացնելու պարտականության իրականացման պահը, այսինքն՝ այն հարցը, թե դատավարության որ փուլում կարող են և պետք է ներկայացվեն գործին մասնակցող անձանց պահանջները և առարկությունները հիմնավորող ապացույցները: Ոչ պակաս կարևոր է նաև այն, թե ում և ինչ ձևով պետք է ներկայացվեն ապացույցները:

2007 թվականին իրականացված դատաիրավական բարեփոխումների ընթացքում ՔԴՕ-ում կատարված փոփոխությունների և լրացումների արդյունքում ՀՀ-ում զրեթե լուծվեց մինչև դատաքննությունը բոլոր հնարավոր ապացույցները բացահայտելու պարտականությունն օրենքով սահմանելու խնդիրը:

Բանն այն է, որ մինչև 2007 թվականին օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելը դատավարական օրենսդրությունը գործին մասնակցող անձանց պարտավորեցնում էր հայցադիմումում և դրա դեմ ներկայացվող պատասխանում պարզապես վկայակոչել պահանջների և առարկությունների հիմքում դրված հանգամանքները հաստատող ապացույցները, միաժամանակ ոչ միայն չէին սահմանափակվում վերջիններս ներկայացնելու ժամկետները (ապացույցները կարող էին

ներկայացվել ինչպես մինչև դատաքննությունը, այնպես էլ դատաքննությունը սկսվելուց հետո, ընդ որում՝ անկախ դրանց մասին նախօրոք հիշատակելու հանգամանքից), այլ նաև անհրաժեշտ լրիվությամբ չէր կարգավորվում նշված պարտականությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու հետևանքների հարցը: Օրենքը չէր պահանջում (ի դեպ՝ այսօր էլ չի պահանջում) հայցադիմումում հիշատակել բոլոր ապացույցները, և գործնականում հայցադիմումները վերադարձվում էին միայն այն դեպքում, երբ դրանցում ընդհանրապես վկայակոչված չէր հայցապահանջները հաստատող ապացույցներ: Պատասխան ներկայացնելն էլ դիտվում էր որպես պատասխանողի իրավունք: Հայցադիմումի պատասխան չներկայացնելը կամ ներկայացված պատասխանում ապացույցները չվկայակոչելը որևէ իրավական հետևանք առաջացնել չէին կարող: Հայցադիմումի պատասխան ներկայացնելու ինստիտուտի մասին խոսելիս Ե. Գ. Գոյդեմկոն իրավացիորեն նշում է, որ այն իրավիճակը, երբ պատասխան ներկայացնելը հանդիսանում է ոչ թե պատասխանողի պարտականություն, այլ իրավունք, խախտում է կողմերի դատավարական իրավահավասարության սկզբունքը, քանի որ պատասխանողին միշտ ուղարկվում են հայցադիմումի և դրա կից փաստաթղթերի պատճենները, և նա ունենում է հայցի դեմ պաշտպանվելու համար նախապես պատրաստվելու հնարավորություն, իսկ հայցվորը հաճախ անտեղյակ է մնում այն հանգամանքներից և ապացույցներից, որոնք պատասխանողը գործի հետագա դատաքննության ընթացքում դնում էր իր առարկությունների հիմքում¹²:

Որպես նման իրավակարգավորման հետևանք՝ ապացուցողական նշանակություն ունեցող նյութերը դատարան և գործին մասնակցող անձանց էին ներկայացվում դատավարության ողջ ընթացքում՝ ընդհուպ մինչև գործով դատաքննությունն ավարտելու պահը, իսկ դա ոչ միայն անբա-

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

րենսպաստ դրության մեջ էր դնում հակառակ կողմերին, որոնք զրկվում էին իրենց հակափաստարկները մշակելու և դրանք հաստատող ապացույցները հայթայթելու և դատարան ներկայացնելու հնարավորությունից, այլ նաև խոչընդոտում էր դատավարության կանոնավոր ընթացքը:

Խորհրդային ժամանակաշրջանի դատավարական օրենսդրությանը հատուկ նման իրավակարգավորման պայմաններում 1998 թ. ընդունված ՔԴՕ-ի կիրառման բավականին երկարատև պրակտիայի ընթացքում ի հայտ եկան նաև մի շարք այլ արատավորող երևույթներ, որոնք քաղաքացիական գործերն անընդհատ հետաձգելու, գործի քննության ժամկետներն անհարկի խախտելու (ձգձգելու), դատավարական իրավունքները գործին մասնակցող անձանց կողմից չարաշահելու պատճառ էին հանդիսանում, բացասաբար էին անդրադառնում վարույթի կանոնավոր զարգացման, դատարանի ներքին համոզման ձևավորման, կայացվող դատական ակտերի օրինականության ու հիմնավորվածության և, վերջին հաշվով, սուբյեկտների իրավունքներն արդյունավետ միջոցներով պաշտպանելու իրավունքի իրացման ու դատական իշխանության հեղինակության վրա:

Դատաիրավական բարեփոխումների երկրորդ փուլի շրջանակներում խնդիր դրվեց կանոնակարգելու գործը պատշաճ ձևով դատաքննության նախապատրաստելու, այդ թվում նաև՝ մինչև դատաքննությունը սկսելն ապացույցները լիովին բացահայտելու խնդիրը, որը լուծելու անհրաժեշտությունը քննարկվել է մի շարք դատավարագետների աշխատություններում¹³:

Օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու արդյունքում¹⁴ ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի 4-րդ մասով սահմանվեց կանոն առ այն, որ գործին մասնակցող յու-

րաքանչյուր անձ մինչև դատաքննությունը պարտավոր է գործին մասնակցող մյուս անձանց առջև բացահայտել տվյալ պահին իրեն հայտնի այն ապացույցները, որոնց նա հղում է կատարում որպես իր պահանջների և առարկությունների ապացուցման հիմք: Միաժամանակ, նույն հոդվածի 5-րդ մասով սահմանվեց, որ գործին մասնակցող անձինք իրավունք ունեն հղում կատարելու միայն այն ապացույցների նկատմամբ, որոնց հետ գործին մասնակցող մյուս անձինք ծանոթացել են նախօրոք:

Նշված իրավադրույթի վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ օրենսդիրը, որպես ընդհանուր կանոն, գործին մասնակցող անձանց արգելում է գործի դատաքննության ընթացքում հղում կատարելու այն ապացույցներին, որոնք նախօրոք չեն բացահայտվել: Ընդ որում, այդ արգելքը վերաբերում է և՛ այն դեպքերին, երբ գործին մասնակցող անձը կրում է ապացուցման պարտականություն, և՛ այն դեպքերին, երբ ապացույցը ներկայացնելիս նման պարտականություն չկողող անձն իրականացնում է ապացույց ներկայացնելու իր իրավունքը: Նախօրոք (մինչև գործի դատաքննությունը սկսվելը) չբացահայտված ապացույցները, ընդհանուր կանոնի համաձայն, դատարանն իրավունք չունի ընդունելու, հետազոտելու և դնելու վճռի հիմքում:

Թերևս բացառություն է ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի 8-րդ մասում կարգավորված իրավիճակը, երբ դատաքննությունն սկսվելուց հետո գործին մասնակցող անձը ներկայացնում է նախապես չբացահայտված լրացուցիչ ապացույցներ՝ հիմնավորելով իրենից անկախ պատճառներով մինչև դատաքննությունը սկսվելը նման ապացույցի ներկայացման անհնարինությունը: ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի 8-րդ մասի բովանդակությունից բխում է, որ դատարանն իրավունք չունի ընդունել նախօրոք չբացահայտված ապացույցը, եթե այն ներկայացնողը չի մեկնավորի տվյալ ապացույցն իրենից անկախ պատճառներով ներկայացնելու անհ-

նարինությունը:

Ուշագրավ է, որ օրենքը պարտավորեցնում է բացահայտել այն ապացույցները, որոնց մասին գործին մասնակցող անձին հայտնի է եղել մինչև դատաքննությունը սկսելը: Բնականաբար, եթե ապացուցման պարտականություն կրող անձը չի իմացել ապացույցի գոյության մասին, կամ ապացույցը ձևավորվել է գործի դատաքննությունը սկսելուց հետո (օրինակ՝ պարտքի արտադատական ընդունման փաստը հաստատող փաստաթուղթը), ապա ապացույցը բացահայտելու պարտականության և այն չկատարելու հետևանքների վերաբերյալ կանոնները կիրառվել չեն կարող: Նման ապացույցները պետք է ընդունվեն դատարանի կողմից: Գտնում ենք, որ տվյալ հանգամանքն օրենքում պետք է հաշվի առնվեր և կարգավորվեր ուղղակիորեն:

Ապացույցները բացահայտելու հարցի իրավակարգավորումը թերի է նաև մեկ այլ առումով: Մասնավորապես, նախօրոք չբացահայտված ապացույցներ ներկայացնելու անհրաժեշտությունը կարող է ծագել դատաքննության ընթացքում դատավարական բնույթի առանձին հանգամանքների («դատավարական իրավիճակի») փոփոխության արդյունքում, օրինակ՝ երրորդ անձի վարույթ մտնելու, հակընդդեմ հայց հարուցելու, դատարանի կողմից լրացուցիչ ապացույցներ ընդունելու հետևանքով: Նման ապացույցները, անկասկած, պետք է ընդունվեն դատարանի կողմից, չնայած այն հանգամանքին, որ դրանք չեն բացահայտվել վաղօրոք, քանի որ նախ՝ կարող են հաստատել դատաքննությունը սկսելուց հետո վկայակոչված հանգամանքների դեմ ներկայացվող առարկությունների հիմքում ընկած հանգամանքները, երկրորդ՝ մինչև դատաքննությունը սկսելը դրանց ներկայացման անհրաժեշտություն չի եղել, երրորդ՝ դրանք չընդունելը կարող է դիտվել որպես դատական պաշտպանության իրավունքի կոպիտ ոտնահարում: Ուշագրավ է, որ սահամանելով գործին մասնակ-

ցող անձի պարտականությունը՝ մինչև դատաքննությունը գործին մասնակցող մյուս անձանց առջև բացահայտելու տվյալ պահին իրեն հայտնի և իր պահանջների ու առարկությունների հիմքում դրված հանգամանքները հաստատող ապացույցները, օրենքը «եթե այլ բան նախատեսված չէ սույն օրենսգրքով» արտահայտությամբ վերապահում է կատարում, սակայն «այլ բան»-ի մասին օրենսգրքի որևէ նորմում խոսք չկա: Մինչդեռ ակնհայտ է, որ խոսքը վերը նշված դեպքերի մասին է:

Մեր կարծիքով, նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ գործի դատաքննությունը սկսելուց հետո երրորդ անձին վարույթ ներգրավելիս կամ հակընդդեմ հայցը վարույթ ընդունելիս կամ լրացուցիչ ապացույցը կողմից ընդունելիս դատարանը պետք է գործին մասնակցող մյուս անձանց ողջամիտ ժամկետ տրամադրի դրանց ծանոթանալու և առարկություններ նախապատրաստելու համար՝ այդ կապակցությամբ անհրաժեշտության դեպքում հետաձգելով դատական նիստը: Գերմանիայի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի օրինակով կարելի էր օրենսդրորեն սահմանել, որ «դատավարական իրավիճակի» փոփոխության պատճառով ապացույցներ ներկայացնելու անհրաժեշտության դեպքում գործին մասնակցող անձինք պարտավոր են մինչև գործով մոտակա դատական նիստը (գործի քննության հետաձգումից հետո դատաքննությունը վերսկսելը) գործին մասնակցող մյուս անձանց առջև բացահայտել տվյալ պահին իրենց հայտնի այն ապացույցները, որոնց վրա հղում են կատարում որպես իրենց առարկությունների ապացուցման հիմք¹⁵:

Ուշագրավ է, որ որպես ԲԴՕ 48-րդ հոդվածի 4-րդ և 5-րդ մասերում ամրագրված դրույթների տրամաբանական շարունակություն՝ օրենսդիրը հայցադիմումի պատասխանի բովանդակությունը կանոնակարգող նորմերում ամրագրում է, որ պատասխանողը պարտավոր է հայցադիմումի պատասխանին կից ներկայացնել իր տի-

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

րապետման ներքո գտնվող բոլոր հնարավոր գրավոր և իրեղեն ապացույցները, որոնք հաստատում են իր պնդած փաստերը, եթե նա կրում է դրանց ապացուցման պարտականությունը, և եթե այդ ապացույցները հնարավոր է կցել պատասխանին, ինչպես նաև հայցադիմումի պատասխանը և կից փաստաթղթերը հայցվորին և գործին մասնակցող այլ անձանց ուղարկելը հավաստող ապացույցները (ՔԴՕ 95 հոդվ., մաս 3): Տվյալ նորմի գոյությունը ողջունելի է, սակայն, եթե այն համեմատում ենք ՔԴՕ 88 հոդվածի 1.1 մասի հետ, որը հայցվորին վերապահում է հայցադիմումին պահանջը հաստատող ապացույցներ կցելու *իրավունք*, ակնհայտ է դառնում քննարկվող հարցը կանոնակարգելիս օրենսդրի թույլ տված անհետևողականությունը: Գործող իրավակարգավորումը, մեր կարծիքով, հակասում է կողմերի դատավարական իրավահավասարության սկզբունքին, քանի որ հայցվորին վերապահում է ավելի արտոնյալ պայմաններ և պատասխանողին զրկում է հարուցված հայցի դեմ պաշտպանվելու լիարժեք հնարավորությունից: Չէ՞ որ հայցադիմումի պատասխանը նախապատրաստվում է հայցվորի կողմից ներկայացված հայցապահանջների, դրանց հիմքում դրված հանգամանքների և վերջիններս հաստատող ապացույցների ուսումնասիրության հիման վրա: Առանց ապացույցներին կամ դրանց մասին ծանոթանալու կազմված և դատարան ներկայացված պատասխանը, բնականաբար, թերի կլինի և կունենա լրացման կարիք: Ուստի գտնում ենք, որ օրենսդիրն այս հարցում պետք է անհրաժեշտ հետևողականություն ցուցաբերեր և հայցվորին ևս պարտավորեցներ հայցադիմումին կից ներկայացնել իր տիրապետման ներքո գտնվող բոլոր հնարավոր գրավոր և իրեղեն ապացույցները, որոնք հաստատում են իր պնդած փաստերը, եթե, ի-

հարկե, հայցվորն է կրում դրանց ապացուցման պարտականությունը:

Օրենքը հստակորեն չի սահմանազատում «ապացույցի բացահայտում» և «ապացույցի ներկայացում» հասկացությունները: Հարցեր են առաջանում՝ արդյո՞ք «ապացույցի բացահայտում»-ը ենթադրում է նաև դրա ներկայացում գործին մասնակցող մյուս անձանց և դատարանին, կարելի՞ է արդյոք խոսել ապացույցը բացահայտված լինելու մասին, եթե դրա գոյության մասին կողմը հիշատակել է մինչև դատաքննությունը սկսելը, սակայն դրան ծանոթանալու հնարավորություն դատարանը և գործին մասնակցող մյուս անձինք չեն ունեցել:

Կարծում ենք, որ առաջադրված հարցին պետք է պատասխանել ապացույցի հասկացությունը սահմանող դրույթի լույսի ներքո: ՔԴՕ 47-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գործով ապացույցներ են ՔԴՕ-ով և այլ օրենքներով նախատեսված կարգով ձեռք բերված տեղեկությունները, որոնց հիման վրա դատարանը պարզում է գործին մասնակցող անձանց պահանջները և առարկությունները հիմնավորող, ինչպես նաև վեճը լուծելու համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունը: Այդպիսի տեղեկությունների բացահայտումը ենթադրում է դրանց բովանդակությունը դատարանին և գործին մասնակցող անձանց մատչելի դարձնելուն ուղղված գործողությունների կատարում: Հետևաբար, ապացույցի բացահայտման մասին կարելի է խոսել բացառապես այն դեպքերում, երբ այն ներկայացվել է դատավարության սուբյեկտներին:

Ապացույցի բացահայտման ապացույցի ներկայացում չի կարող դիտարկվել միայն այն դեպքերում, երբ խոսքը վերաբերում է գործին մասնակցող անձանց և վկաների կողմից իրենց ցուցմունքների շրջանակներում դատարանին հաղորդվող տեղեկությունների մասին: Այնքանով, որքանով հարցը վերաբերում է ապացույցների

նշված տեսակներին, կարելի է ասել, որ գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում «ապացույցի բացահայտում»-ը դրա ներկայացում չի ենթադրում¹⁶: Բանն այն է, որ նշված ապացույցները, դրանց բնույթից ելնելով, դատարան կարող են ներկայացվել բացառապես դատական նիստում: Մասնավորապես, մինչև դատական քննությունը գործին մասնակցող անձինք դատավարական փաստաթղթերում կամ նախնական դատական նիստում գործի փաստական հանգամանքների մասին տալիս են բացատրություններ, որոնք ապացույցներ չեն հանդիսանում: Գործով ապացույց են համարվում նրանց կողմից ՔԴՕ 64-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված կարգով դատական նիստում տրված ցուցմունքները: Նույն կերպ էլ վկայի ցուցմունքը չի կարող նախապես ներկայացվել դատարան, քանի որ վկան, ըստ գործող օրենսդրության, կարող է հարցաքննվել բացառապես դատական նիստում: Ուստի, ՔԴՕ 48-րդ հոդվածում ամրագրելով գործին մասնակցող անձանց ապացույցները բացահայտելու պարտականությունը և ներկայացվող ապացույցներին նախօրոք ծանոթանալու կողմերի իրավունքը՝ օրենսդիրը նկատի ունի, որ գործին մասնակցող անձը պարտավոր է մինչև դատաքննությունը դատարանի և գործին մասնակցող մյուս անձանց սպառիչ կերպով տեղեկություններ հաղորդել գործի տվյալ պահին իրեն հայտնի հանգամանքների մասին, որոնց վերաբերյալ ինքը կամ հակառակ կողմը հետազայում կարող է հարցաքննվել, ինչպես նաև այն վկաների մասին, որոնք կարող են հաստատել գործի համար նշանակություն ունեցող որոշակի հանգամանքներ: Տվյալ ապացույցները գործը դատաքննության նախապատրաստելու ընթացքում չբացահայտելը գործնականում գործին մասնակցող անձին զրկում է գործի դատաքննության ընթացքում դրանք վկայակոչելու հնարավորությունից:

Այսպիսով, ընդհանուր կանոնի համաձայն, ապացույցները վկայակոչելը բավա-

րար չէ դրանք բացահայտված համարելու համար: Դրանք պետք է ներկայացվեն դատարանին և գործին մասնակցող անձանց: Դատավարական օրենսդրությունը պարունակում է ապացույցների բացահայտման ապահովմանն ուղղված մի շարք նորմեր: Օրենքը պարտավորեցնում է դատարանին հայցադիմումի և դրան կից փաստաթղթերի, ինչպես նաև հայցադիմումի լրացման պատճեններն ուղարկել պատասխանողին (ՔԴՕ 93 հոդվ., մաս 1, 149⁷ հոդվ., մաս 2), այն դեպքում, երբ հայցադիմումին կից փաստաթղթերը ծավալուն են կամ դրանք դժվար է պատճենահանել, գործին մասնակցող այլ անձանց ծանուցել և հնարավորություն տալ դրանց ծանոթանալու (ՔԴՕ 93 հոդվ., մաս 2, 149⁷ հոդվ., մաս 2): Պատասխանողը պարտավոր է հայցադիմումի, փոփոխված հայցադիմումի պատասխանը և կից փաստաթղթերն ուղարկել հայցվորին և գործին մասնակցող այլ անձանց՝ այդ մասին ապացույցները կցելով դատարան ներկայացվող պատասխանին (ՔԴՕ 95 հոդվ., մաս 3, կետ 2, 149⁷ հոդվ.)¹⁷: ՔԴՕ 149⁸ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետի համաձայն՝ դատարանը նախնական դատական նիստում ապացուցման պարտականությունը բաշխելուց հետո իրավունք ունի սահմանելու ապացույցները ներկայացնելու ժամկետը: Այս կանոնն էլ իր հերթին ակնհայտորեն ուղղված է այն դեպքերին, երբ ապացույցները վկայակոչված են, սակայն դեռևս ներկայացված չեն ո՛չ դատարանին և ո՛չ էլ գործին մասնակցող անձանց կամ նրանցից մեկին:

Ամփոփելով շարադրվածը՝ կարելի է եզրակացնել, որ ներկայումս գործող քաղաքացիական դատավարական օրենսդրությունը պահանջում է ապացույցները վկայակոչել և գործին մասնակցող անձանց ու դատարանին ներկայացնել (բացահայտել) մինչև գործով դատաքննությունը սկսվելը: Այն բացառիկ դեպքերում, երբ դատարանն ընդունում է դատաքննությունն սկսվելուց հետո գործին մասնակցող անձի ներկայացրած ապացույցը, դրան նախօրոք ծանոթա-

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Նախու և դրա դեմ առարկություն նախապատրաստելու գործին մասնակցող անձանց իրավունքներն ապահովելու նկատառումներից ելնելով՝ դատարանը պարտավոր է ապացույցին ծանոթանալու համար գործին մասնակցող անձանց տրամադրել ողջամիտ ժամկետ¹, եթե նրանք այդ ապա-

ցույցը նախապես ստացած չեն լինում (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 8): Գործը դատաքննության պատշաճորեն նախապատրաստված լինելու մասին կարելի է խոսել միայն այն դեպքում, երբ գործին մասնակցող անձանց պահանջների և առարկությունների հիմքում ընկած հանգամանքները հաստատող ապացույցները ոչ միայն վկայակոչված են, այլ նաև ծանոթ են դատարանին և գործին մասնակցող բոլոր անձանց, այլ կերպ ասած՝ բացահայտված են:

¹ ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի սկզբնական խմբագրությամբ ամրագրված կանոնն այն մասին, որ գործին մասնակցող յուրաքանչյուր անձ պետք է ապացուցի իր պահանջների և առարկությունների հիմքում դրված հանգամանքները, մեր կարծիքով, շատ ավելի հաջողված էր: Բանն այն է, որ նույն հոդվածի 1-ին մասով սահմանված և ներկայումս գործող ձևակերպումը կարող է սխալ պատկերացում կազմել, թե կողմը պարտավոր է ապացուցել բացառապես այն հանգամանքները, որոնք ինքն է վկայակոչել: Մինչդեռ, ինչպես նշել ենք ապացուցման առարկային վերաբերող նախորդ շարադրանքում, ապացուցման առարկան որոշելիս դատարանը ղեկավարվում է ոչ միայն կողմերի վկայակոչած հանգամանքներով, այլ նաև նյութական իրավունքի նորմի (նորմերի) բովանդակությամբ և անհարժեշտության դեպքում կարող է ապացուցման առարկայի մեջ ներառել այնպիսի փաստական հանգամանքներ, որոնք կողմերը չեն վկայակոչել, բայց գործի լուծման համար ունեն էական նշանակություն: Հարց է ծագում ո՞վ պետք է ապացուցի նման հանգամանքները: Օբյեկտիվ ճշմարտությունը բացահայտելու դատարանի պարտականության բացակայության պայմաններում կարելի է միանշանակ պնդել, որ դատարանի նախաձեռնությամբ ապացուցման առարկայի մեջ ներառված հանգամանքները ևս պետք է ապացուցեն կողմերը, ավելի ճիշտ՝ այն կողմը, որի պահանջը կամ առարկությունը հիմնավորում է տվյալ հանգամանքը: Ավանդ հաշվի առնելով գտնում ենք, որ ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի 1-ին մասում ավելի ճիշտ կլիներ սահմանել, որ գործին մասնակցող յուրաքանչյուր անձ պետք է ապացուցի իր պահանջների և առարկությունների հիմքում ընկած հանգամանքները:

² Տե՛ս **Баулин О.В.** Время доказывания при

разбирательстве гражданских дел. Дисс. докт. юрид. наук. - М., 2005, էջ 149:
³ Բացառությունները վերաբերում են այն դեպքերին, երբ գործի քննության ընթացքում հարուցվում է հակընդդեմ հայց, վարույթ է մտնում երրորդ անձ, դատակից, կամ ներկայացվում են լրացուցիչ ապացույցներ, որոնք գործին մասնակցող անձն իրենից անկախ պատճառներով չի ներկայացրել մինչև դատաքննությունը սկսվելը (դրանց բացակայության, դրանց մասին չիմանալու, ներկայացնելու անհրաժեշտության բացակայության և այլ օբյեկտիվ պատճառներով):
⁴ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **И.В. Решетникова.** Доказательственное право Англии и США. — М.: «Городец», 1999, Гл. 2, §2.5, §2.6, **Треушников М.К.** Судебные доказательства. - М., 2004, Гл. 3, §1:
⁵ Ըստ գործող ՔԴՕ-ի՝ հայցադիմումը, հայցադիմումի պատասխանը, լրացուցիչ հայցադիմումը, դրա դեմ ներկայացված պատասխանը, գործին մասնակցող անձանց այլ առարկությունները դատարանի կողմից պետք է ընդունվեն նաև այն դեպքերում, երբ դրանց հիմքում դրվել են օրենքով չարժևորվող հանգամանքներ կամ անհրաժեշտ հանգամանքների մի մասը: Հայցադիմումը վերադարձնելու հիմքերի թվում ՔԴՕ 92-րդ հոդվածում դիտարկվում է բացառապես այն իրավիճակը, երբ ներկայացված հայցն ընդհանրապես չի պարունակում հողում այն հանգամանքներին, որոնք դրվում են հայցապահանջների հիմքում: Ուշագրավ է, որ տվյալ հիմքով հայցադիմումների վերադաժման դեպքերը պրակտիկայում գրեթե չեն հանդիպում, քանի որ պահանջ ներկայացնելիս հայցվորներն ինչ-որ (թեկուզև անհեթեթ) հանգամանքների վրա հենվում են, իսկ օրենքը վերջիններիս բնույթին որևէ հատուկ պահանջ չի առաջադրում:

- ⁶ Տե՛ս *Треушников М.К.* Судебные доказательства. - М., 2004, էջ 58:
- ⁷ Նման կարծիք է հայտնել Օ.Վ. Բաուլինը: Տե՛ս *Баулин О.В.* Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. Дисс. докт. юрид. наук. - М., 2005, էջ 150:
- ⁸ Տե՛ս **ՀՀ սահմանադրական դատարանի 08.12.2009 թ. թիվ ՍԴՈ-845 որոշումը** «Քաղաքացի Նարինե Սահակյանի դիմումի հիման վրա՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 48 հոդվածի 2-րդ մասի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով»:
- ⁹ Բացառություն են կազմում դատարանի նախաձեռնությամբ բացառիկ դեպքերում վկա կանչելու (ՔԴՕ 44 հոդվ., մաս 2) և փորձաքննություն նշանակելու (ՔԴՕ 60 հոդվ., մաս 1) դեպքերը: Ի դեպ, եթե դատարանի նախաձեռնությամբ փորձաքննություն նշանակելու հնարավորություն նախատեսելն ունի օբյեկտիվ պատճառներ (փորձաքննությունը հատուկ գիտելիքների օգտագործմամբ գործի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքներ և դրանք հաստատող ապացույցներ հետազոտելու եղանակ է), ապա դատարանի նախաձեռնությամբ (կողմերի կամքից անկախ) վկա կանչելու լիազորությունը մրցակցային դատավարության պայմաններում հիմնավորված չի թվում, առավել ևս, որ օրենքը չի բացահայտում «բացառիկ դեպքեր» արտահայտության իմաստը: Կարծում ենք, որ տվյալ լիազորությունը պետք է վերացվի կողմերի մրցակցությունը և իրական իրավահավասարությունն ապահովելու նկատառումներով: Ապացուցման պարտականությունը ոչ պատշաճորեն կատարելու անբարենպաստ հետևանքների ռիսկը պետք է կրի բացառապես այն սուբյեկտը, որի վրա օրենքը դնում է այդ պարտականությունը:
- ¹⁰ Ասվածը, իհարկե, չի վերաբերում վարչական դատավարությանը: Նկատի ունենալով հանրային իրավահարաբերություններից բխող վեճերի առանձնահատկությունները՝ ՎԴՕ 6-րդ հոդվածը սահմանում է, որ գործի փաստերը վարչական դատարանը պարզում է ի պաշտոնն («ex officio») և վեճի լուծման համար անհրաժեշտ ներքին համոզմունք ձևավորե-

լու նպատակով իրավասու է, չսահմանափակվելով վարչական դատավարության մասնակիցների միջնորդություններով, նրանց ներկայացրած ապացույցներով և գործում առկա այլ նյութերով, ձեռնարկելու ողջամիտ միջոցներ, մասնավորապես՝ պահանջելու վարչական վարույթի նյութեր, տեղեկություններ, ապացույցներ, լրացուցիչ բացատրություններ, հանձնարարելու կողմերին անձամբ ներկայանալ դատական նիստի:

- ¹¹ Տե՛ս *Պետրոսյան Ռ. Գ.*, Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, 3-րդ հրատ., - Եր., Երևանի համալս. հրատ., 2007, էջ 181:
- ¹² Տե՛ս *Гойденко Е. Г.* Неправильное определение обстоятельств, имеющих значение для дела, как основание для отмены судебного решения // Российский судья, 2009, N 8 // www.juristlib.ru/book_5458.html
- ¹³ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս, օրինակ՝ *Веденеев Е. Ю.* Роль суда в доказывании по делу в российском гражданском и арбитражном судопроизводстве // Арбитражный и гражданский процесс, 2001, N 2, *Шамшурин Л.* О диспозитивности и злоупотреблении процессуальными правами в состязательном процессе в сфере гражданской юрисдикции: вопросы теории и практики // Арбитражный и гражданский процесс, 2009, N 12, *Макаров П.* Механизм концентрации процессуального материала как судебный инструмент по обеспечению своевременного разрешения судебных споров (опыт Германии) // Арбитражный и гражданский процесс, 2009, N 10,11,12, *Лим А. А.* Некоторые проблемы института раскрытия доказательств в арбитражном процессе // Журнал российского права, 2007, N 8, *Архипова Ю. В.* Раскрытие доказательств в гражданском процессе Англии и США // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения, 2010, N 3, *Фильченко Д. Г.* Современные проблемы подготовки дела к судебному разбирательству в арбитражном процессе Российской Федерации. Дис. ... к.ю.н. - Воронеж, 2005, *Шилов А. В.* Подготовка дела к судебному разбирательству в арбитражном процессе. Дис. ... к.ю.н. - Томск, 2004:

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

¹⁴ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 28.11.2007 թ. ՀՀ օրենքը // ՀՀՊՏ 66(590), 26.12.2007:

¹⁵ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Макаров П.** Механизм концентрации процессуального материала как судебный инструмент по обеспечению своевременного разрешения судебных споров (опыт Германии) // Арбитражный и гражданский процесс, 2009, N12 // www.juristlib.ru/book_5431.html

¹⁶ Թերևս դա կարելի է համարել այն բացառություններից մեկը, որոնց մասին ակնարկվում է ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի 4-րդ մասում:

¹⁷ Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ պատասխանողին պարտավորեցնելով պատասխանի հետ մեկտեղ դատարանին և գործին մասնակցող անձանց ներկայացնել առարկությունները հաստատող բոլոր հնարավոր գրավոր և իրեղեն ապացույցները, օրենքն անհարժեշտ հստակությամբ չի սահմանում դրանք չներկայացնելու հետևանքները: Պարզ չէ, թե նման դեպքերում ինչպես պետք է վարվի դատարանը: Որպես հայցադիմումում վկայակոչված հանգամանքների ընդունում դա դիտարկվել չի կարող, քանի որ ՔԴՕ 95-րդ հոդվածի 5-րդ մասը դատարանի տվյալ հայեցողական լիազորության իրականացման հնարավորությունը կապում է բացա-

ռապես այն դեպքերի հետ, երբ պատասխան ընդհանրապես չի ներկայացվում կամ ներկայացվում է սահմանված ժամկետի խախտմամբ: Պատասխանը վերադարձնելու հնարավորություն օրենքով նախատեսված չէ, ուստի այն չի կարող վերադառնալ: ՔԴՕ 149⁸ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետի բովանդակությունից ելնելով՝ կարելի է եզրակացնել, որ նախնական դատական նիստում դատարանը կարող է սահմանել ապացույցները ներկայացնելու ժամկետ: Սակայն ակնհայտ է, որ դա ևս լուծում չէ՝ նկատի ունենալով, որ նախնական դատական նիստ կարող է չիրավիրվել: Իսկ ինչպե՞ս վարվել նման դեպքերում: Կարծում ենք՝ հարցն օրենսգրքի շրջանակներում պետք է խիստ որոշակի հայեցակարգային լուծում ստանա:

¹⁸ Կախված ներկայացված ապացույցների քանակից, բնույթից և բովանդակությունից՝ նշված ժամանակը կարող է տրամադրվել դատական նիստն ընդմիջելու կամ գործի քննությունը հետաձգելու ձևով: «Ողջամիտ ժամկետ»-ի տակ տվյալ դեպքում պետք է հասկանալ տվյալ ապացույցին ծանոթանալու, դրա դեմ առարկություններ նախապատրաստելու, անհրաժեշտության դեպքում ապացույցներ ձեռք բերելու և ներկայացնելու համար անհրաժեշտ և բավարար ժամկետը, որի տևողությունն իր ներքին համոզմամբ որոշում է դատարանը:

СОДЕРЖАНИЕ ОБЯЗАННОСТИ ДОКАЗЫВАНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Сергей МЕГРЯН

*Заведующий кафедрой гражданского
процесса ЕРГУ, канд. юрид. наук., доцент*

С принятием закона РА «О внесении изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Армения» от 28 ноября 2007 года процесс доказывания по гражданским делам претерпел существенные изменения. Важными новеллами гражданского-процессуального законодательства Армении стали нормы о последствиях невыполнения или ненадлежащего выполнения стороной обязанности доказывания по гражданскому делу, а также институт преклюзивных санкций, применяемых судом при несвоевременном представлении процессуальных средств (утверждений, отрицаний, доказательств). В результате введения указанных институтов в гражданско-процессуальное законодательство вопрос содержания обязанности доказывания приобрел особую актуальность.

В представленной статье обязанность доказывания рассматривается как юридическая обязанность, содержание которой сводится к необходимости совершения лицом, участвующим в деле, совокупности действий по доказыванию обстоятельств, лежащих в основе его требований и возражений, обеспечиваемая риском наступления неблагоприятных для него последствий при несовершении либо неадекватном совершении указанных действий.

В статье проанализированы основные элементы юридической обязанности доказывания: обязанность утверждения, обязанность раскрытия и обязанность представления доказательств. На основе анализа норм процессуального зако-

нодательства РА, и решений Конституционного суда РА и прецедентных постановлений Кассационного суда РА, а также с учетом достижений отечественной и зарубежной гражданско-процессуальной науки, в статье предпринята попытка выявления основных недостатков системы гражданско-процессуальных норм, регулирующих содержание и порядок исполнения обязанности доказывания, и разработаны некоторые предложения по усовершенствованию гражданско-процессуального законодательства.

Обосновывается положение о том, что обязанность по раскрытию доказательств является новой составляющей «бремени представления доказательств». По мнению автора, обязанность раскрытия доказательств – это обязанность участвующих в деле лиц по заблаговременному указанию доказательств в обоснование своих требований и возражений, а также по предоставлению возможности другим участвующим в деле лицам ознакомиться с указанными доказательствами до стадии судебного разбирательства.

При рассмотрении указанных вопросов особое внимание уделяется роли суда в определении предмета доказывания, в распределении доказательственного бремени, а также в принятии и раскрытии доказательств. Автор приходит к выводу, что в ГПК РА необходимо четко и однозначно указать, что одной из важнейших задач суда при подготовке конкретного дела к судебному разбирательству является определение и процессуальное оформление предмета доказывания, распределение обязанности доказывания и обеспечение заблаговременного представления и раскрытия доказательств.